

CONCEPTUL DE SĂRĂCIE. CARACTERISTICI ȘI PRAGURI ALE SĂRĂCIEI ÎN DIFERITE ȚĂRI

VIOREL GHEORGHE

Încercări de a defini sărăcia au fost făcute de specialiști din diferite domenii : sociologi, psihologi, economiști. Unii dintre aceștia au sfârșit prin a ajunge la concluzia că sărăcia nu reprezintă decît un cuvînt-cod pentru a desemna altceva și că acest altceva ar fi modul general de viață al populației cu o slabă calificare de muncă, în care nivelul scăzut al venitului nu reprezintă decît un element.

În acest articol nu ne propunem să oferim o definiție originală, proprie, ci doar o trecere în revistă a diferitelor definiții existente în literatura de specialitate, cu precizarea că în această întreprindere ne-am limitat la sursele bibliografice avute la dispoziție.

Un prim aspect asupra căruia ne vom opri se referă la distincția între abordarea relativă sau absolută a problematicii sărăciei.

Sărăcia, în sensul său absolut, se referă la condiții acute de privațiune, un studiu de la începutul secolului nostru definind familiile sau indivizii ca trăind în sărăcie primară (absolută) dacă „cîștigurile lor totale sînt insuficiente pentru a obține necesitățile minime pentru menținerea randamentului fizic¹. Această definiție a devenit mai tîrziu baza pentru definirea „nivelului de subzistență”.

În timp, conceptul de sărăcie a evoluat, criteriile utilizate pentru a distinge între săraci și non-săraci reflectînd totodată prioritățile și concepțiile normative ale binelui social propriu fiecărei țări. Rezultă, deci, că problematica sărăciei trebuie privită într-un cadru concret-istoric, specific unei țări sau alteia.

Conceptul de sărăcie absolută, care pune în lumină o dimensiune socială importantă a problemei — mulți oameni nu își pot asigura consumul de bunuri și servicii la un nivel considerat decent conform standardelor contemporane — este considerat a fi mai relevant în cazul țărilor în curs de dezvoltare, considerîndu-se că în lumea civilizată foamea sau nesatisfacerea unor nevoi de bază ca îmbrăcămintea, locuința etc., aproape că nu există.

Pentru țările industrializate, mai relevant este considerat a fi conceptul de sărăcie relativă, întilnit adesea în analizele sociale ale sărăciei, care pune în discuție o altă dimensiune importantă : poziția unui individ (familie) comparativ cu alții. Acest concept apare în literatură

¹ S. Rowntree, *Poverty : A Study of Town Life*, London, Macmilan, 1901.

în două forme diferite : o abordare obiectivă — „condiții ale privațiunii” — și o abordare subiectivă — „sentimente ale privațiunii”. Ultima reprezintă privațiunea auto-resimțită, lipsa respectului față de propria persoană, sentimentul excluderii de la diferite activități sociale etc., în timp ce prima reflectă eșecul real de a obține minimul necesar anume definit de bunuri și servicii.

În realitate, „condițiile privațiunii” și „sentimentele privațiunii” nu sînt independente, obiectele materiale fiind evaluate prin referire la modul în care oamenii le văd și, chiar dacă sentimentele nu sînt exprimate explicit, ele sînt de regulă scoase la iveală, conceptul de sărăcie relativă implicînd noțiunea de grup de referință cu care se fac comparațiile. Grupul cu care oamenii se compară pe ei înșiși nu este independent de activitatea politică și de sistemul socio-cultural al comunității în cauză, deoarece privațiunea include implicit unele noțiuni ca drepturi, norme, cîste și dreptate.

Versiunea economică a abordării relative a sărăciei este introdusă de unii cercetători prin intermediul noțiunii de „decalaj” („prăpastie a sărăciei”). Sărăcia, în această viziune, poate fi considerată ca decalaj între grupul cel mai sărac și restul comunității, mărimea decalajului determinînd modul în care săracii se consideră în cadrul societății.

Cele două abordări ale sărăciei menționate mai sus — absolută și relativă — au două elemente în comun : primul îl reprezintă individul cu problemele sale, al doilea — mediul în care acesta trăiește. Ca atare, unii cercetători au simțit nevoia definirii unui cadru mai larg, care să permită analiza sărăciei în relație cu nevoile, dorințele și sentimentele individuale, precum și interacțiunea dintre individ și societate.

Astfel, sărăcia a fost definită drept o „condiție care implică o privațiune aspră, intensificată de evenimente potrivnice, și de obicei, dar nu exclusiv, asociată cu resurse economice neadecvate”¹. Conform unei astfel de definiții sărăcia nu înseamnă numai venituri mici și lipsa averii ; înseamnă, de asemenea, lipsa accesului la venituri mai mari și la șanse de a acumula avere, la o educație mai bună sau la șanse sporite de a găsi un loc de muncă. Desconsiderarea propriei persoane, neîncrederea în capacitatea de a avea un rol important în societate, sentimentele de dependență și neparticipare la activitățile politice sau ale comunității din care fac parte, sentimentele de frustrare ce se pot transpune în crime, violență, emigrare sau amărăciune — sînt, de asemenea, reflecții ale privațiunilor pe care le încearcă săracii. Interacțiunea dintre săraci și mediul în care trăiesc are un rol esențial în generarea tensiunilor pe care aceștia le resimt. Aceste tensiuni pot crește datorită felului în care persoanele sărace se percep comparativ cu grupul de referință, precum și datorită discrepanței dintre ceea ce au și ceea ce consideră că ar trebui să aibă, în termenii statutului material și non-material.

Speculațiile, adeseori abstracte, aflate în spatele concepției relative a sărăciei sînt suficient de delicate pentru a pune, de regulă, oficia-

¹ Efraim Gutkind, *Patterns of Economic Behavior Among the American Poor*, New York, St. Martin's Press, 1986.

litățile publice în dificultate, preferându-se definirea sărăciei prin specificarea unui standard de comparație care să permită evaluarea situației unor familii de mărimi și compoziții diferite, în locuri și perioade diferite.

Se ajunge astfel la noțiunea de „nivel minim de trai” sau „prag (linie) al sărăciei”, care, în termenii cei mai simpli, reprezintă nivelul de venit care împarte familiile de o anumită mărime, dintr-un anume loc și timp, în sărace și non-sărace.

Stabilirea unui astfel de prag al sărăciei este considerată adesea a fi mai mult o judecată de valoare, decît conținînd o mare încărcătură de subiectivism.

Conform definiției adoptate de O.N.U., săracii sînt definiți ca fiind „acei oameni care nu se bucură de nivelul minim de trai compatibil cu demnitatea umană”¹.

Documente ale Băncii Mondiale definesc sărăcia drept „incapacitatea de a avea un standard de viață adecvat”².

Nivelul minim de trai — pragul sărăciei este însă conceput în mod diferit de la o țară la alta. Spre exemplu, în S.U.A., conceptul de sărăcie încorporat în măsurătoarea oficială a sărăciei nu reprezintă foamea sau mizeria; puțini ar fi săraci în S.U.A. după o astfel de definiție. În anul 1986, în S.U.A. se considera că o familie compusă din 4 persoane se afla în sărăcie dacă venitul acesteia era de pînă la 11 206 \$/an (aproximativ 2 800 \$/persoană)³. Pentru comparație, acest prag era aproximativ egal cu venitul mediu din U.R.S.S. Un raport pe anul 1990 al Băncii Mondiale utilizează pentru a defini sărăcia în țările în curs de dezvoltare un prag de 275—350 \$ pe o persoană, pe an. Acest prag al sărăciei, exprimat de altfel printr-o foarfecă, a fost evaluat în unele studii recente pentru un anumit număr de țări cu un venit mediu pe locuitor scăzut (Bangladesh, India, Indonezia, Kenya, Maroc și Tanzania). Limita inferioară a foarfecelui corespunde pragului sărăciei folosit pentru India.

În 1985, linia sărăciei pentru Brazilia se transpunea într-un venit anual, pe o persoană, de 200 \$ sau aproximativ 130% din P.N.B./locuitor. Această linie a sărăciei este cu aproximativ 20% mai „jos”, decît cea stabilită pentru Venezuela, aproape egală cu cea pentru Turcia și cu circa 70% mai „sus” decît cea estimată pentru China, în același an.

Cele arătate mai sus reprezintă expresii ale definirii economice a sărăciei, care permit distincția între săraci și non-săraci prin raportare la nivelul veniturilor, reflectînd însă, de fapt, posibilitățile de consum ale familiilor. Identificarea săracilor presupune de aceea un mijloc de evaluare a venitului sau consumului care să poată fi aplicabil întregii populații a unei țări și care să permită, totodată, efectuarea unor comparații internaționale. Chiar și evaluarea „culturii sărăciei”, care reprezintă, poate, elementul cel mai avansat al analizei descriptive a sărăciei, pleacă de la identificarea familiilor care sînt sărace sau a zonelor locuite în principal de săraci.

¹ Rezoluția nr. 2626 (xxx) adoptată de Adunarea Generală a O.N.U.

² M. Louise, *Fox-Poverty Alleviation in Brazil*, The World Bank, 1990.

³ Annelise Anderson, Dennis L. Bark (editors), *Thinking About America*, Hoover Institution, Stanford University, 1988.

Un instrument ideal pentru identificarea săracilor ar trebui să fie bazat pe izolarea unei singure caracteristici sau grup de caracteristici măsurabile, pe care săracii să le posede, iar non-săracii, nu. Cum un astfel de instrument nu se poate realiza, identificarea săracilor se face prin evidențierea acelor membri ai societății ale căror posibilități de consum sînt reduse. Trebuie făcută precizarea că referirea se face la posibilitățile de consum, deoarece incapacitatea de a asigura un anumit nivel al consumului și nu consumul scăzut în sine caracterizează sărăcia, atît la nivel individual, cît și social.

Printre mijloacele cele mai simple de identificare a sărăciei este acela care folosește un singur nivel al venitului ca linie de demarcație între săraci și non-săraci. (Spre exemplu, pragul sărăciei stabilit în S.U.A. în 1964 — cînd s-a făcut pentru prima dată o estimare a sărăciei în rîndul populației americane — era de 3 000 \$/an pentru o familie din 4 persoane și 1 500 \$/an pentru o persoană). Dacă o astfel de măsurătoare are avantajele obiectivității, reproductibilității și relativei neambiguități, aceasta este totuși deficientă în asigurarea unei estimări corespunzătoare a gradului în care persoanele sau grupele de populație aflate sub aceste limite suferă de aceleași limitări ale posibilităților de consum variind considerabil în funcție de factori ca mărimea familiei, localizarea geografică etc.

O carență însemnată este aceea că relația dintre un nivel dat al venitului și posibilitățile de consum nu rămîne constantă de-a lungul timpului.

O alternativă ar fi aceea a stabilirii de praguri diferențiate pentru diverse categorii de populație.

Un astfel de tip de măsurătoare pleacă de la noțiunea de nivel minim al consumului și urmărește să transforme acest consum în niveluri corespunzătoare de venit. Aceste măsurători iau în considerație caracteristici cum sînt mărimea familiei, vîrsta și sexul capului de familie și localizarea geografică. Se încearcă astfel determinarea bugetelor specifice pentru diferitele tipuri de familii, care să asigure nivelul de consum considerat minim. Aceste bugete au la bază, de obicei, cerințele nutriționale, adaptate modelelor regionale de consum, pentru a stabili cheltuielile pentru bunurile alimentare. Bugetul total este determinat apoi prin respectarea ponderii cheltuielilor alimentare în total. (Această metodă a fost folosită în S.U.A. la stabilirea pragului de sărăcie, multiplicîndu-se bugetul alimentar de 3 ori, deoarece familia medie americană cheltuia 1/3 din venitul său pentru hrană). Aceste bugete sînt considerate drept niveluri standard de venituri pe baza cărora sînt identificați săracii din fiecare grupă de populație posedînd caracteristicile pentru care a fost estimat bugetul respectiv.

O astfel de definiție a sărăciei este criticabilă din mai multe puncte de vedere, susținîndu-se în primul rînd, că este o măsurătoare absolută, ajustată doar pentru creșteri ale inflației. De aceea, pe măsură ce venitul real crește, pragul sărăciei coboară comparativ cu venitul mediu, iar numărul de persoane aflate sub linia sărăciei se micșorează. Unii critici au susținut că sărăcia trebuie definită în relație cu standardul general de viață, decîi în termeni relativi. În acest caz, însă, pragul sărăciei ar fi o „țintă mișcătoare”, crescînd odată cu nivelul real al veniturilor. Sub o măsurătoare relativă, sărăcia ar arăta un ușor

declin, sau deloc, chiar și în perioadele de prosperitate, dacă nu intervin schimbări semnificative în distribuția veniturilor.

O altă modalitate de a stabili venitul minim echivalent cu linia sărăciei, pentru familii cu o compoziție și localizare geografică diferite este bazată pe relația variabilă dintre partea de venit cheltuită pentru hrană și mărimea totală a venitului, plecându-se de la constatarea că partea de venit cheltuită pentru consumul diferitelor bunuri și servicii tinde sistematic să se modifice pe măsură ce nivelul de trai al familiei se schimbă. Pentru aceasta este necesar să se stabilească un nivel al venitului pentru un grup de familii considerat ca fiind la bază, derivând apoi niveluri diferite de venit pentru familiile cu alte caracteristici. Deși un venit mai mare este asociat cu o reducere a proporției de venit cheltuite pentru alimente, familiile numeroase vor cheltui similare cu cele ale familiilor alcătuite din mai puțini membri și cu un venit mai mic. Aceasta duce la concluzia că pentru o familie numeroasă, nivelul veniturilor trebuie să fie mai înalt pentru a asigura același nivel de trai. Modificări similare se fac și în funcție de localizarea geografică etc. Nivelul de venit reprezentând linia sărăciei pentru fiecare grup de familii va fi venitul care asigură respectarea aceluiași procent cheltuit pentru hrană ca și în cazul familiilor considerate la bază.

O altă metodă de identificare a persoanelor aflate în sărăcie este legată de definiția relativă prezentată anterior, pornindu-se de la presupoziția că satisfacția (insatisfacția) asociată cu un nivel dat al venitului este o funcție a relației dintre venit și unele norme sociale. Astfel, se poate face aprecierea că o anumită proporție (20% spre exemplu) a părții inferioare a scalei distribuției veniturilor îl reprezintă sărăcii.

Există, totuși, metode mai complexe de identificare a sărăciei, care nu au însă un grad înalt de specificitate. Cel mai bun exemplu îl reprezintă stabilirea pragului de sărăcie corespunzător unui nivel al venitului care reprezintă 50% din venitul median. Un astfel de prag al sărăciei se va modifica automat pe măsură ce situația economică a societății se îmbunătățește, reflectându-se în creșterea venitului median.

O altă definire a sărăciei are ca punct de pornire modelul neoclasice al posibilității economice de alegere. Asociind sărăcia cu limita constrângerilor extreme, definiția încorporează o regiune mai largă a constrângerii economice derivată din teoria lui Milton Friedman privind venitul permanent¹.

Conform acestui punct de vedere, sărăcia este o proprietate a situației individului și mai puțin o caracteristică a sa sau a modelului său de comportament, sărăcia fiind asociată cu o severă restrângere a posibilităților de alegere.

În general, se afirmă că este dificil de găsit un mijloc de identificare precisă a indivizilor sau familiilor despre care toată lumea ar fi de acord că trăiesc în sărăcie. Totuși, toate aceste modalități trebuie să se bazeze în ultimă instanță pe posibilitățile de consum. Datorită faptului că, cel mai adesea, consumul este greu de comensurat, precum și datorită faptului că există un grad mare de ambiguitate în definirea

¹ Milton Friedman, *A Theory of the Consumption Function*, Princeton Princeton University Press, 1957.

posibilităților de consum, cele mai multe modalități de identificare a sărăciei sînt orientate asupra analizei datelor referitoare la veniturile familiilor. Este evident faptul că relația dintre venit și consum nu este una perfectă și că metodele de identificare a sărăciei pe baza veniturilor reflectă doar parțial posibilitățile de consum. Totuși, acestea sînt cele mai utilizate modalități de identificare a săracilor.

Conceptul economic al sărăciei, așa cum a fost precizat anterior, este definit în termenii circumstanțelor exterioare care condiționează comportamentul unei persoane, în special comportamentul pe care îl manifestă în tranzacțiile economice : cumpărarea bunurilor de consum și a serviciilor, vînzarea forței de muncă etc.

Conceptul cultural asupra sărăciei se concentrează asupra atitudinilor și modelelor de comportament pe care o persoană le are față de un anumit set de circumstanțe.

Una localizează sărăcia în condiția persoanei ; cealaltă o găsește în caracterul persoanei. Un program îndreptat spre eliminarea sărăciei economice va măsura succesul său prin creșterea consumului real de bunuri și servicii la care a contribuit. Un program îndreptat spre eliminarea „culturii sărăciei” va măsura succesul său prin schimbările în complexul de atitudini și modele de comportament caracteristice acelei „culturi”. Se afirmă adesea în literatura de specialitate că insatisfacția față de politicile anti-sărăcie se datorează eșecului în încercarea de a alege o definiție suficient de restrictivă a sărăciei, considerindu-se că este necesar să fie făcută o definiție clară a sărăciei care se dorește a fi eliminată. Alegerea unei definiții sau alteia a sărăciei afectează nu numai stabilirea priorităților în cadrul programelor anti-sărăcie, dar și aprecierea la nivel general-social a importanței relative a eradicării sărăciei, comparativ cu alte obiective ale societății.

Indiferent de opțiunea față de definirea sărăciei, este de subliniat consensul existent în privința punerii semnului de egalitate între reducerea sărăciei și dezvoltarea economică.

În țările care au participat la progresul economic pe care omenirea, în ansamblul ei, l-a cunoscut după anii '60, incidența sărăciei s-a redus, veniturile tuturor, inclusiv ale celor care au rămas săraci, au crescut, în unele cazuri progresul înregistrat fiind de-a dreptul spectaculos.